

ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATIDA MILLIY RUHIYAT TASVIRI

*Nurboy JABBOROV, filologiya
fanlari doktori, professor*

Annotatsiya. Maqolada Erkin Vohidov she'riyatida milliy ruh tasviri masalasi tahlilga tortilgan. Shoir lirikasida milliy ruh tasviri *oy, yulduz, fonus, dastro 'mol* singari badiiy obraz va timsollar, *ona tiliga muhabbat, ona yurt vasfi, o'zbekka xos yomonga ham yaxshilik qila olish* singari milliy qadriyatlar talqini, Shuningdek, fikrning badiiy ifodasi misolida tadqiq qilingan.

Kalit so,,zlar. She'riyat, milliy ruh, badiiy obraz, timsol, milliy qadriyat, poetik shakl, badiiy ifoda.

Mohiyatan umuminsoniyatga daxldor bo'lsa-da, adabiyot milliy shaklda namoyon bo'ladi. O'zida millatning ruhini ifodalaydi. Bu xususiyatlar she'riyatda, ayniqsa, yaqqolroq bo'y ko'rsatadi. Zamonlar almashinadi, tafakkur, taxayyul evriladi, she'riyatda surat - shakl o'zgarib, yangilanib boradi. Biroq har qanday holda adabiyotning, she'riyatning darajasi ikki mezon - milliy ruh va mahoratga ko'ra belgilanadi. Bugungi she'riyatimiz milliy ruhni saqlab qola bilgani hamda badiiy tasvir va uslub rang-barangligida katta miqyoslarga ko'tarila olgani jihatidan jahondagi eng rivojlangan xalqlar poeziyasi bilan ham bo'ylasha oladi. O'zbekiston Qahramoni, Xalq shoiri Erkin Vohidov nazmiy merosi bu jihatdan, ayniqsa, alohida ahamiyatga ega.

Shoir "O'zbekim" qasidasini yozish orqali o'ta murakkab va ziddiyatli bir zamonda beqiyos jasorat ko'rsatdi, o'zi mansub xalqning barhayot badiiy siymosini yaratdi. "Yoshlik devoni" bilan zamonamizga unutila boshlagan mumtoz aruzni olib kirdi, aruzga yangi ruh bag'ishladi. "Donishqishloq latifalari" timsolida engil yumor vositasida millatga oyna tutdi. Bu oynada taraqqiyotga to'siq bo'layotgan illatlarni ro'y-rost ko'rsatdi. Komfirqa g'oyalarining jarchisiga aylangan she'riyatga milliy ruhni olib kirish yo'lida munosib xizmat qildi.

Bizningcha, Erkin Vohidov she'riyatida milliy ruh quyidagi poetik shakllarda ifodalangani kuzatiladi:

*Birinchi*dan, badiiy obraz va timsollarda. She'riyatning, hatto

umuman adabiyotning asosiy sharti bo‘lgan badiiy obraz yoki timsol chinakam milliy shaklda namoyon bo‘lsagina o‘quvchi qalbiga tezroq etib boradi. Shundagina uning ta’siri umrbod unutilmasligi mumkin. Ijodining ilk davridayoq Erkin Vohidovning zohiran maishiy turmush ashyosi sanalgan piyola va choynak timsollari orqali manmanlik va kamtarlik haqida chiqargan ohorli va ta’sirchan xulosasi buning yaqqol dalilidir. Bor-yo‘g‘i sakkiz misradan iborat bu She‘r o‘zbekka xos obrazli tafakkurning yorqin namunasi ekani uchun ham yuraklardan chuqur joy egalladi. Shu bois uni yod bilmagan odam kam.

Yoki mana bu satrlarga e‘tibor bering:

*Oyfonusin ko‘tardi osmon,
Yulduzchalar bo‘lidi parvona.*

Oyni qorong‘i tunda yongan fonusga va yulduzlarni uning atrofida aylangan parvonalariga qiyoslash - milliy ruhga yo‘g‘rilgan bu ohorli tashbeh Erkin Vohidovgacha boshqa biror shoir asarlarida uchramagani bilan ham qimmatlidir. Shoir ijodidan bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin.

—Uchi tuguk dastro‘mol” - sarlavhaga olib chiqilgan bu poetik ramz o‘zbek xarakteri, o‘zbek ruhiyatini ta’sirchan va yorqin ifodalagani bilan alohida ajralib turadi. Muhimi, shoir bu kichik poetik ramz vositasida yirik badiiy umumlashmalar chiqaradi. Uningcha, g‘unchalar - olamga sep yozgan bahorning bayramga yasanishni unutmashlik uchun ro‘molchasiga solgan tuguni. Inson miyasi - o‘n to‘rt milliard uchi tuguk dastro‘mol. Odamzod ko‘kragidagi betinch qalb - bamisoli umr mohiyatini eslatib turuvchi ro‘molcha tuguni.

*Taqdir derlar, bilmam, nedir taqdiring, Balki oltmish, balki
yuzga kirgan chol... Boshing uzra unsiz yig‘lar kampiring,
Bir qo‘lida uchi tuguk dastro‘mol.*

Ya’ni muqaddas kalomda aytilganidek: “Har bir tirik jon o‘lim sharbatini totib ko‘rguvchidir”. Hayot intihosida ham dastro‘mol uchi tuguk holda qoladi. Negaki, inson o‘zi o‘ylagan, orzu qilgan barcha ishini ham amalga oshirib ulgurmaydi. Hayoti asta-sekin so‘nar ekan, inson yuragi hisob so‘raydi: — *Bo‘lganmi hech ixtiyoring o‘zingda, Biror soat yashadingmi betugun?*”

Shoir chiqargan badiiy xulosa o‘quvchini inson hayotining asl

mohiyati haqida chuqurroq mushohada yuritishga undaydi:

O'yla, do 'stim, kelmay turib o'sha dam, Isrof qilma yosh yurakning kuchini.

Mana bu gap hech chiqmasin yodingdan, Tugib qo'ygin ro'molchaning uchini.

Erkin Vohidov ko'p mamlakatlarda xizmat safarlarida bo'lgan. Qaerga bormasin, shoir qalbini Vatan va millat muhabbati, bir nafas bo'lsin, tark etmagani rost. —Ararat cho'qqisiga” she'rida moviy samoga tutashgan, tong eng avval otib, quyosh eng keyin tark etadigan bu zamin haqida yozar ekan, dengizdan naridagi - oq dalalari harir ko'ylak kiygan, Amu, Sir atalgan daryolari bor o'z ona diyori, sevikli yori haqida o'y suradi. Arman qizi Azganushni vasf etar ekan, tog'lar ortidagi ona yurtini bir lahza bo'lsin unutmaydi. Bokuda Fuzuliy haykali qoshida turar ekan, she'rsevar xalqini yod etadi. Kanada safarida yurar ekan, soat milini hamma sursa ham, shoir o'zgartirmaydi: — *Er sharining ters tomonida ham Toshkent vaqti bilan yashaydi* ”. Bular hammasi millat ruhi, o'zi mansub ona xalqi yodi shoir bilan bir umr hamnafas, hamqadam bo'lganini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, milliy qadriyatlar talqini. She'riyatda milliy ruh ifodasining eng muhim shartlaridan. Millat mavjudligi va milliy ruh asosi bo'lgan ona tiliga muhabbat g'oyasi Erkin Vohidov She'riyatida o'ziga xos yuksak o'rin tutadi. Zamondoshi Abdulla Oripov —Ona tilimga” (1965) She'rida badiiy niyatini bulbul va to'ti obrazlari orqali ifodalagan bo'lsa, Erkin Vohidov —Ona tilim o'lmaydi” (1976) She'rida sho'rolarning milliy tillar yo'qolib, faqat bir til qolishi haqidagi safsatasiga javoban Navoiy, Pushkin, Dante, Shiller, Bayron, Firdavsiy, Balzak, Tagor, Xayyom, Beranje, Lorca va Fuzuliy kabi buyuk mutafakkirlar tilidan mana bunday badiiy hukm chiqaradi:

Bu sado yangrar hamon, Sira ado bo 'Imaydi.

Olam aytar: Hech qachon Ona tilim o 'ImaydV.

Shoir ona tili va millat qismatini biri-biridan ayri tasavvur eta olmaydi. Uning bu mavzuga takror-takror murojaat etgani sababi Shunda. Amerikalik olim Ilza Sirtautasga, ukrain shoiri Ivan Drachga bag'ishlangan she'rlarida ham ayni ruh ustuvor. Matbuot nashrlaridagi

suhbatlaridan birida ijodkor bu haqdagi o‘ylarini mana bunday talqin etadi: “Keyingi she’rlarimda ona tilimiz to‘g‘risida yozganlarim Marokash safarida tug‘ildi, desam ko‘plar ajablanishi mumkin. Munosabat haqiqatan ham uzoq. Lekin gap shundaki, Marokashdagi Arab tili markazini ko‘rib, u erlik olimlar arab tilini chuqur o‘rganish, uni yangi atamalar bilan butun dunyoda targ‘ib qilish borasida shunday ishlar qilishmoqdaki, ochig‘ini aytganda, o‘zbek tishunoslaridan xafa bo‘lib ketasan kishi. Bu markazda vaqt-vaqti bilan barcha arab mamlakatlaridan tishunos olimlar yig‘ilib, dunyo tillarida yangi paydo bo‘lgan atamalarni arab tilida qanday ifoda qilish ustida, umuman turli tillar bilan arab tilining o‘zaro aloqalari xususida ilmiy kengash o‘tkazadilar. Ijtimoiy terminlarga ham, ilmiy-texnik terminlarga ham ekvivalent topadilar. Bizning tishunoslik markazimiz nima bilan shug‘ullanadi, Xudoning o‘zi biladi... “Tilga e’tibor - elga e’tibor” deymiz-u hech birimiz tilimiz imkoniyatlaridan to‘laroq foydalanishni o‘ylamaymiz...”.

Ulug‘ shoirning bu so‘zlari o‘sha davrda qanchalik dolzarb bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda ham shunchalik qimmatlidir. Negaki, dunyo tillaridan zamonaviy texnika-texnologiya taraqqiyoti natijasida kirib kelayotgan atamalarni ona tilimizning asl tabiatiga muvofiqlashtirib qabul qilish borasidagi muammolar bizda hanuz kun tartibida turibdi. Erkin Vohidov hayotiy zarurat taqozosi bo‘lgan ushbu muammoni ko‘tarish bilangina cheklanmadi. O‘z ijodida ona tilimizning butun jozibasini, beqiyos ifoda imkoniyatini bor bo‘y-basti bilan ko‘rsata oldi.

Ona tilining taqdiri uchun kuyingan shoir bu boradagi armonlari va iztiroblarini ukrain shoiriga bag‘ishlangan she’rida quyidagicha badiiy talqin etadi:

*Ona tiling uchun g‘am chekib dilda Nola qilsang, ko ‘kka
uchar faryodim. Etmish ettipushtim so ‘zlagan tilda So
‘zlarimkin yana etti avlodim.*

Tabiiyki, shoir yuragini o‘rtagan bu armon o‘tmish zamonga oid. To‘g‘ri, bugun ona tilimiz ravnaqi uchun barcha imkoniyat bor. Biroq bu imkoniyatlardan qay darajada foydalanilayotir - shoirni ana shu muammo o‘ylantiradi. Uning “So‘z latofati” kitobi - ona tiliga bo‘lgan

muhabbatning beqiyos namunasi. Bu kitobida ijodkor tilimiz haqida millat ruhiyatiga yot, tushuniksiz ajnabiy terminlar, o‘lik so‘z va iboralar orqali emas, chinakam milliy ruh, milliy atama va tushunchalar asosida fikr yuritish, ilmiy-ijodiy o‘ylarni yurakni titratadigan tarzda o‘zbekcha ifoda etish mumkin ekanini amalda namoyon etdi. Ona tilimizdan olingan aniq misollar tahlili asosida nechog‘lik qadimiy tarixiy ildizlarga, boy ifoda imkoniyatiga ega til egalari ekanimizni yana bir karra ko‘ngillarga muhrladi. Milliy tilning jonli vujud ekanidan, unga zaxa etkazish og‘ir gunoh bo‘lishidan barchamizni yana bir marta ogoh etdi.

Shoirning ona yurt vasfiga bag‘ishlangan she‘rlari ham milliy ruh bilan sug‘orilgan. Ijodkor shunday bir Vatan qurmoqni istaydiki, unda inson ozod qush kabi erkin bo‘lsin. Bu Vatanning bayrog‘i - insof, tug‘i - sarhad, muhri - mehr bo‘lmog‘ini orzu qiladi shoir. Shoirning mana bu misralarida esa, o‘zbekka xos chinakam samimiyat, rostakam milliy ruh mujassam:

*Kim bu tuproq qadrin istar
Aylamoq tuproqqa teng, Ko‘ziga tuproq bilan
Urmoqni istaydir ko‘ngil.*

Iymon - o‘zbek uchun eng muqaddas tuyg‘u. Shuning uchun ham shoir Vatanning ma‘rifat ummonidagi elkanlarini qiblai iymon sari burmoqni istaydi. Zero, ijodkor nazdida, sho‘rolar va‘da qilgan yolg‘on saodat, yolg‘on erk, yolg‘on vatandan xalos bo‘lish, chin hurriyat zavqini surishning asosiy sharti ham shu.

Yaxshiga yaxshilik istash oson. Biroq yomonga yaxshilik sog‘inish dushvor. O‘ziga yomonlik qilganlarga nisbatan ham bag‘rikeng, kechirimli bo‘lish, hatto g‘animiga ham Yaratgandan yaxshilik tilash o‘zbekning asl tabiatida bor. Erkin Vohidovning “Kechir, yo Rab” radifli g‘azali ana shu fazilat betakror badiiy talqin etilgani bilan qimmatlidir.

*Menga tosh otdi bir johil,
Kechir, yo Rab, kechirdim men, U quldir,
bandai g‘ofil,
Kechir, yo Rab, kechirdim men.
Jahonda fitnalar bordir,
Adolat gohi nochordir,*

*Adolat qil, o'zing odil,
Kechir, yo Rab, kechirdim men.*

Shoir lirik qahramoni tubanlikka tubanlik bilan javob qaytarishni o'ziga ep ko'rmaydi. Voqelikka insoniy kamolot cho'qqisidan turib baho beradi. Qabihlik bois yomon holga tushgan, xato o'qqa nishon bo'lgan esa-da, ag'yorini kechiradi. Hatto u siniq odamning siniq iymoniga motam tutadi. Haq taolodan uning diliga e'tiqodni jo aylashni so'rab iltijo qiladi, g'animinig qiyomatda xijolatli holga tushishidan panoj so'raydi. Asli nokomil bo'lgan odamzod yanglishmoqqa moyil ekanini aytib, toshotarning afv etilishini tilaydi. O'zbekning fitratini, o'zbekning ruhiyatini bunchalik teran ifodalash hamma ijodkorga ham nasib etavermasligi ayon. Samimiyat va badiiyatning bu darajada uyg'unlashuvi nazmiy ijoddagi noyob hodisa.

Uchinchidan, Erkin Vohidov she'rlarida milliy ruh fikrning badiiy ifodasida ham o'ziga xos ko'rinishlarda namoyon bo'lgani kuzatiladi. Quyidagi qit'a bu jihatdan alohida ahamiyatga ega:

*Istasang toza ko'ngilga qo'nmasin zarra g'ubor, Pok so'zu
pok ish va pok dil, pok xayol bo'Imoq kerak.*

Xalqimizning bir necha ming yillik maqol va matallaridan, hazrat Alisher Navoiy "Xamsa"sidan bizga ma'lumki, insonning nainki "ko'ngli poku ham ko'zi pok", balki "tili poku so'zi poku o'zi pok" bo'lishi uning fazilati ulug' ekanidan dalolat beradi. Erkin Vohidov ana shu haqiqatni bugungi zamon o'quvchisiga mos tarzda, o'ziga xos talqin etadi.

Ko'ngilni gunohlar zangidan qanday tozalash mumkin? - Ishq orqali! Odamzod vujudiga sihat bag'ishlaydigan kuch nima? - Ishq zavqu dardi! Mumtoz she'riyatimizga xos an'anani munosib davom ettira olgan Erkin Vohidov buyuk salaflari kabi bu savolga ayni javobni beradi. Biroq fikrning badiiy ifodasi o'zgacha, poetik talqin ohorli:

*Jismu jonimga desang begona bo'Isin xastalik, Ishq zavqu
dardi birlan xastahol bo'Imoq kerak.*

Shoirning mahorati shundaki, so'zni o'zi istagan yo'riqqa yurgiza oladi. So'zlardagi zohiriy shakl uyg'unligidan san'atkorona istifoda eta biladi. So'zlar intizomli askarlar singari ijodkor amriga so'zsiz

bo‘ysunadi. Natijada teran mazmun va go‘zal badiiyat mutanosibligi ta‘minlanadi. Quyidagi satrlarda dori nomi bo‘lgan —karvalol” bilan —kar va lol” hosil qilgan tajnis muallifning she’rdan ko‘zda tutilgan badiiy niyatini to‘laqonli ifoda etgan:

*Qalbgga istarsan shifo gar, bo ‘I yomon so ‘zdan yiroq,
Karvalol ichmoq kerakmas, kar va lol bo ‘Imoq kerak.*

So‘z latofatini, so‘z sehrini inja his eta bilmoq - ijodning, ijodkorlikning asosiy sharti. Fikrni aniq, lo‘nda, obrazli ifodalashni talab etadigan adabiy tur - she’riyatda bu fazilat o‘n karra, yuz karra zarurroq. Ohorli so‘z va iboralarni yuksak badiiyatga xizmat qildiradi bilish, oz so‘zga ko‘p ma’no yuklay olish, so‘z durlarini marjondek tizib, ma’no olamini nurlantirib yuborish salohiyati - Erkin Vohidov she’riyati ana shu xususiyatlariga ko‘ra ham biz uchun qadrlidir. So‘zga ta’rif berar ekan, shoir mana bunday yozadi:

*So'z - zabarjad,
So 'z - gavhar, oltin,*

*Zargarlikning mashaqqati ko 'p.
So 'nil baytga qadashdan oldin
Kaftingga qo 'y , to 'yib qara, o 'p!*

She’riyatda milliy ruh ifodasi haqida gapirganda O‘zbekiston Qahramoni, Xalq shoiri Abdulla Oripovning quyidagi so‘zlari yodga keladi: “Mayli, buyuklarga intilish bo‘lsin, jahonning, bashariyatning eng ilg‘or fikrlariga oshnolik bo‘lsin, G‘arb, Evropa, Amerika deysizmi, mayli Lotin Amerikasi, mayli Oymi, Marsmi.... darajasida fikrlashsin, lekin o‘zbek fikrlasin, o‘zbekcha fikrlasin! Agar shu “kichkinagina” shart bajarilsa, qolganiga, albatta erishamiz”.

Haqiqatan, muayyan xalq she’riyatining bo‘y-bastini, o‘ziga xosligini belgilovchi bosh mezon aynan milliy ruhdur. Erkin Vohidov milliy ruhning betakror ifodasi bilan adabiyotimiz ravnaqiga beqiyos hissa qo‘shdi. Shoir nazmiy merosi iste’dodlarning bugungi va kelajak avlodlari uchun benazir ijodiy maktab o‘laroq bundan keyin ham millat adabiy-estetik tafakkuri rivojiga xizmat qilishi shubhasizdir.

HAYOT HAQIQATI VA BADIY-FALSAFIY TALQIN

*Islomjon YOQUBOV, filologiya
fanlari doktor, professor*

O‘zbekiston Qahramoni Erkin Vohidovning “Ruhlar isyoni” (1978-1979) dostoni² epigrafida bengal vatanparvar va gumanist shoiri, taniqli nosiri Nazrul Islom (1899-1976) ning:

Tug‘ilgansan ozod, mudom Ozod bo‘lib qol!

degan satrlari epigraf qilib keltirilgan. Hali bengal shoirining “Inson” she‘riy to‘plami (1981) milliy tilimizga o‘girmagan, binobarin Hofiz asarlari muhibi va o‘tgan asrning 30- yillaridayoq isyonkor shoir sifatida tanilgan bu inson ijodi bilan E.Vohidov mustaqil ravishda yaqindan tanishgan, uning kurashchan ruhiga behad ma‘naviy yaqinlik

² Во\ngoe Э. Саа.aaHMa. Шеър дунёси. Иккинчи жилд. - Т.: ШАРК НМАК Бош тахририяти. 2001. - Б. 113-164.